

Prusias ad Hypium Tiyatrosu-Tonoz Örtülü Galerilere Bakış

[THE THEATRE OF PRUSIAS AD HYPIUM-OVERVIEW OF VAULTED GALLERIES]

Erkan SAĞNAK-Emre OKAN-Ahmet BİLİR

Anahtar Kelimeler

Düzce, Prusias ad Hypium, Tiyatro, Tonoz, Galeri, Roma, Hellenistik.

Keywords

Düzce, Prusias ad Hypium, Theatre, Vault, Gallery, Roman, Hellenistic.

ÖZET

Düzce ilindeki Prusias ad Hypium kenti, Bithynia Bölgesi'nin 12 kentinden biridir. Günümüzde modern Düzce'nin 8 km kuzeyindeki Konuralp mahallesi sınırları içinde kalmaktadır. Herakleia Pontika tarafından kurulduğu bilinen kent, Hellenistik Bithynia Krallığı zamanında krallığın topraklarına dâhil edilmiş ancak en parlak günlerini Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşamıştır. Özellikle 19. yüzyıl gezginlerince, kent hakkında verilen bilgiler önemlidir. Günümüze kadar yerleşim gören alanda kentten geriye kalan en görkemli yapı tiyatrodur. Halk arasında "kırk basamaklar" olarak bilinen bu yapıda 2013 yılından bu yana devam eden kazılar, yapının mimarisi ve kronolojisi ile ilgili değerli verileri gün yüzüne çıkarmıştır. Anadolu'da inşa edilmiş tiyatrolar arasında kendine has özellikleri ile ön plana çıkar. Üç bölümlü cavea (İma, media ve summa) ve her bir caveaya giriş sağlayan tonozlu galeriler, bu yapıyı Anadolu'daki diğer tiyatrolar içinde özgün bir konuma getirmektedir. Son kazılar sonucunda ortaya çıkarılan mimarisi ile görkemli bir geçmişi olduğu anlaşılan bu tiyatroda, makale konusu olan tonozlu galeriler, tiyatronun kullanım evrelerinin belirlenmesinde önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kazılardan (2013-2020) elde edilen sonuçları kapsayan bu makale, yapının tonozlu galerisini baz alarak tiyatronun mimarisine yönelik yeni verileri çağdaş tiyatrolar ile kıyaslayıp, mimari detaylar ile tiyatronun inşa evrelerine yeni ve farklı bir bakışı getirmeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

The ancient city of Prusias ad Hypium in Düzce was one of the 12 Bithynian cities. Today, it remains within the borders of Konuralp district which is located 8 km North of Modern Düzce. The city which was known to have been founded by Herakleia Pontica was included in the territory of the Bithynia Kingdom during Hellenistic Period, but it lived its heyday in Roman Imperial Period. The information about the city which especially given by the travelers in 19th century is important. The most significant building remaining from the ancient city which has been inhabited until today is the theatre. In this building, which is known as "kırk basamaklar/fourty steps" among the people, the excavations that have been going on since 2013 have brought to light valuable data about the architecture and chronology of the building. It has unique features among the contemporary theatres built in Anatolia. The cavea with three section (ima, media and summa) and vaulted galleries that allow it to the enter each cavea make this structure unique. In this theater, which is understood to have a magnificent past with its architecture unearthed as a result of recent excavations, the vaulted galleries, which are the subject of the article, emerge as important elements in determining the usage phases of the theater. This article, which covers the results obtained from these excavations (2013-2020), aims to bring a new and different perspective to the architectural details and the construction phases of the theater by comparing the new data on the architecture of the theater with the contemporary theaters based on the vaulted gallery of the building.

Giriş

MÖ 5 - 4. yüzyıllarda Orta Yunanistan'dan gelen kolonistler tarafından kurulduğu aktarılan (Memnon.: 41)¹ Prusias pros Hypio, daha iyi bilinen Latince ismi ile Prusias ad Hypium yerleşimi günümüzde Düzce ilinin merkeze bağlı bir mahallesi olan Konuralp Çiftepınarlar sınırları içerisinde yer almaktadır.² Erken tarihi hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmadığımız kent, ilk olarak MÖ 279 yılında Herakleia Pontike'ye bağlı bir yerleşim olarak görülür (Memnon.: 16-17, 27).³ Zamanla Bithynia ve Herakleia krallıkları arasında birkaç defa daha el değiştiren yerleşimin bu dönemdeki ismi Kieros / Kieron'dur (Memnon.: 47).⁴ Kent MÖ 185 - 182 yılları arasında Bithynia Kralı I. Prusias tarafından ele geçirilmiş ve Prusias adı ile anılmaya başlanmıştır (Memnon.: 27, 47).⁵ Bithynia Krallığı IV. Nikomedes Philopator tarafından MÖ 74 yılında vasiyet yoluyla Roma'ya bırakıldığında Prusias ad Hypium yerleşimi de Roma egemenliğine girmiştir (Memnon.: 47).⁶ Kentin gelişmesi diğer bölge kentlerinde de olduğu gibi Roma İmparatorluk Dönemi'nde, özellikle Flaviuslar zamanında başlamış;⁷ MS 2. ve 3. yüzyıllarda da bayındırlık faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle Antoninus Pius (MS 138-161) ile Septimius Severus (MS 193-211) iktidarları arasında en parlak dönemini yaşamıştır.⁸ İlk olarak İmparator Hadrianus (MS 117-138) tarafından, daha sonra ise özellikle Severuslar Dönemi'nde, Roma ordularının doğu seferi güzergâhında

bulunması nedeniyle sıklıkla Roma imparatorları tarafından ziyaret edilmiştir.⁹ Septimius Severus, Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) (MS 211-217), Varius Elagabalus¹⁰ (MS 218-222) ve Severus Alexander'in (MS 222-235) bölgeden geçtikleri bilinmektedir.¹¹ MS 3. yüzyılın ikinci yarısından sonra küçülmeye başlayan kent,¹² kesintisiz olarak yerleşim alanı olmayı sürdürmüştü ve 1323 yılında Konuralp Gazi tarafından Osmanlı Devleti topraklarına dâhil edilerek Üskübü ismini almıştır.¹³ Yerleşimin ismi zamanla fatihinin adını almıştır ve günümüzde de Konuralp olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Günümüzde modern Konuralp yerleşiminin Çiftepınar mahallesinde bulunan antik tiyatro 2013 yılından beri devam eden arkeolojik kazılar ile araştırılmaktadır. Bu kazılar ile caveanın özellikle batı bölümünün açığa çıkarılmış olması, yapının mimarisine (özellikle caveanın) yönelik tespitlerde bulunmayı kolaylaştırmış; tiyatronun restitüsyon ve üç boyutlu modelleri yapılabilmiştir.

Bu yayın, Prusias ad Hypium tiyatrosunun özellikle tonoz örtülü galerileri ile sahne binasındaki kemerlerini ele alarak tiyatronun yapı evrelerini¹⁴ tespit etmek ve çağdaşı örnekler ile kıyaslayarak bu konudaki ilk bilimsel önerileri bilim dünyasına sunmayı amaçlamaktadır. Makalede 2013-2020 yılları arasında yapılan

1 Kentte bu kuruluş söylencesi öncesinde de yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir. Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 13, 27-28.

2 Bk. Friedrich Karl Dörner, Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag, 1957, Band. XXIII / I, s. 1128-1148.

3 Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 28.

4 Perrot ve Guillaume 1872: 21.

5 Texier 2002: 140; Kınacı 2016: 38.

6 Karakuş 2020: 21; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 30.

7 Yerleşimin bilinen ilk sikke darbi da İmparator Titus Flavius Vespasianus Dönemi'nde (MS 69-79) gerçekleşmiştir. Karakuş 2020: 22, 47; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 65.

8 Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 30-31; "Kentin altın çağı MS 2. yüzyıl olarak kabul edilir." Bk. Sedef Çokay-Kepçe, "Düzce'den Hellenistik ve Roma Dönemine ait Bezemeli Buluntu Topluğu", TÜBA-AR, 11, 2008, 135.

9 Karakuş 2020: 22-23; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 31-32.

10 MS 218 yılında Elagabalus Prusias ad Hypium kentine uğradığında kentin birinci arkhon'u (*protos arkhon*) olan M. Aurelius Asklepiodotianus Asklepiades imparator ile görüşmüş ve imparator adına 5 yılda bir agonların düzenlenmesi onayını almıştır. Büyük Augusteia Antonineia ve Büyük Augusteia Severia isimli bu agonlar kentte kısa bir süre devam etmiştir. Karakuş 2020: 29.

11 Karakuş 2020: 25-26; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 31-32.

12 Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 33.

13 Özlü 2008: 23; Texier 2002: 140.

14 Bu yayın esasen 2017-2020 yılları arasındaki çalışmalardan elde edilen sonuçları kapsamaktadır. Bu yayın hazırlandığı sırada bilimsel kazıların halen devam ettiğini belirtmekte faydalı olacaktır. Ancak söz konusu kazı dönemleri içinde yapılan çalışmalar, tiyatronun mimarisinin ve bu mimarinin evrelerinin anlaşılabilmesine olanak sağlayacak veriyi bizlere sunmuştur. Bu sebeple, cümlede "yapı evrelerinin tespiti" ifadesi kullanılabilmiştir.

kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan tonoz örtülü mimari hem kendi içinde hem de Anadolu'daki benzeri tiyatrolar yardımı ile incelenmiştir.

Tiyatro

Kentin en büyük ve günümüze en sağlam olarak ulaşan yapısı tiyatrodur (Fig. 1.). Ana caddeler çevresinde gelişen ızgara sisteminin yamaca uygulandığı ve tiyatronun kentin sokak ve cadde dokusundan ayrı planlanarak tepe yamacına yerleştirildiği önerilmektedir.¹⁵ Buna rağmen kent planı hakkında bir bilginiz bulunmamaktadır.

Yerleştirildiği tepe yamacından güneydeki ovaya bakan cavea, çevre duvarı ile birlikte yaklaşık 95 m çapındadır ve plan olarak yarım daireyi aşmaktadır (Fig. 2).¹⁶ Cavea altyapısı doğuda ana kayanın tıraşlanarak düzeltilmesi, batıda ise kısmen moloz taşlar ve dikdörtgen kumtaşı bloklar ile oluşturulmuştur. Nadir olarak düzgün kesilmiş kireç taşı bloklar da kullanılmıştır. Altyapıda kireç harcı kullanımı görülmemektedir. Doğrudan toprak harç ile birleştirilmiş irili ufaklı moloz dolgu üzerine oturmaktadır. Cavea kanatları ise taş dolgu ile yükseltilmiş ve tonoz örtülü girişler kullanılmıştır.

İki praecinatio (diazomata) ile üç bölüme ayrılan yapının, özellikle ima cavea kısmı toprak altında kaldığı için oldukça iyi korunmuştur. Bu alandaki oturma sıraları 8 scalae (klimakos) ile 9 cuneusa (kerkides) ayrılmıştır.¹⁷ İma ve media cavea arasında, genişliği 1,90 m olan dikdörtgen formda düzgün işlenmiş taşlar ile

döşeli olan praecinatio yer alır.¹⁸ Media cavea kısmı oturma alanının en tahrip olmuş bölümdür. Burada günümüze in situ olarak ulaşan herhangi bir oturma basamağı ya da merdiven bulunmamaktadır. Ancak diğer kısımlardaki basamak yükseklikleri ile karşılaştırıldığında bu kesimin 8 scalae ile 9 cuneusa ayrıldığı ve 16 oturma sırasına sahip olduğu hesaplanmaktadır.¹⁹ Media cavea üzerinde bulunan praecinatio, onu summa caveadan ayıran ve oldukça sağlam durumdaki bir cephe duvarı ile beraber yaklaşık 2,5 m genişliğe²⁰ sahiptir. Summa caveada mevcut haliyle 17 oturma sırası bulunmaktadır ve bu alan 17 scalae ile 18 cuneusa ayrılmış olmalıdır.²¹ Summa caveadaki tüm scalae aynı düzlemde ve daha dik şekilde yerleştirilen 5 ya da 6 basamak ile praecinatioya bağlanmaktadır. Media caveada da benzer basamakların kullanıldığı, özellikle yapının doğu bölümünde bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Summa caveanın özellikle üst basamakları oldukça zarar görmüştür. Bununla beraber 1861-1862 yıllarında Anadolu'da araştırma gezisi gerçekleştiren Perrot, en tepede 3 m aralıklarla yerleştirilmiş ya da her merdiven çifti arasında 3 adet olmak üzere sütun izleri bulmuş ve summa caveada porticus inşa edilmiş olabileceğini önermiştir.²² Ayrıca bulunan İon düzenindeki başlığın da olasılıkla bu porticusta kullanılmış olma ihtimali düşünülmüştür.²³ Summa caveada kazı çalışmaları tamamlanmadığı için porticus kullanılıp kullanılmadığı hakkında bu öneri dışında bir bilgi bulunmamaktadır.

Yamaca yaslanan Prusias ad Hypium tiyatrosu caveası yaklaşık 30° eğimlidir ve son

15 Konuya ilişkin bilgilerin yetersiz olmasına rağmen, kurulduğu coğrafi konum, mevcut modern yapıların ve yolların teraslar üzerinde konumlandırılması, ayrıca tiyatro yamacının hemen güneyindeki tarihi çeşme yapısı önünde bir Roma yolunun *pavimentumunun* küçük bir kısmının ortaya çıkarılmış olması, bu öneriyi ortaya atmamızdaki ana dayanak noktalarıdır. Ayrıca bk. Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 35, 41.

16 Okan 2022: (Yayın aşamasında); bu ölçüyü Perrot 74 m, Ferrero 96,5 m, Sear ise 97 m olarak hesaplamıştır. Perrot ve Guillaume 1872: 23; Ferrero 1970: 125-32; Sear 2006: 359.

17 *Orkestra* seviyesine ulaşamadığı için oturma sıralarının tam sayısı bilinmemektedir. Buna rağmen Sear tarafından 20 oturma sırası olduğu önerilmiştir. Sear 2006: 359.

18 Bu mesafeye arkasında yer alan podyum duvarı da eklenirse toplam genişlik 2,25 m'ye ulaşır.

19 Okan 2022: (Yayın aşamasında).

20 İkinci *praecinatio* için kesin bir genişlik vermek mümkün değildir. Bunun sebebi hem *media cavea*'nın günümüze ulaşmamış olması hem de ikinci *praecinatio*'nun orijinal dolgu ve seviyesinin günümüze ulaşmamış olmasıdır. Ancak birinci *praecinatio*'ya ait zeminin bir kısmının tespit edilmiş olması, ikincisi için bize fikir vermektedir.

21 Okan 2022: (Yayın aşamasında); Sear, Ferrero'nun planından yola çıkarak bu sayıyı 16 olarak vermiştir. Sear 2006: 359.

22 Perrot ve Guillaume 1872: 24; Ferrero 1990: 64, 119.

23 Perrot ve Guillaume 1872: 25; Sear 2006: 359; Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 42.

araştırmalar ile yaklaşık 9.500 - 10.000 izleyici kapasitesine sahip olduğu anlaşılmıştır.²⁴ Tiyatronun oturma basamakları yerel kireç taşından işlenmiştir. Her basamakta ayak koyma alanı oturlan kısımdan hafifçe tıraşlanıp derinleştirilerek ayrılmıştır. Oturma basamaklarının derinlikleri 77 - 80 cm, yükseklikleri ise 37 - 39 cm arasındadır. Oturma alanının derinliği 35 cm'dir. Oturma basamaklarının ön kısımları köşeli bırakılmış, aşağıya doğru yaklaşık 10 cm sonra alt sırada oturanı rahatsız etmeyecek şekilde ayak koymak için hafif iç bükey profil işlenmiştir. Basamaklar birbiri üzerine, ön-alt kısımları gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Scalae basamaklarının genişlikleri 68 - 73 cm, yükseklikleri ise 18 - 19 cm kadardır. Yükseklikleri bir oturma sırasına iki adet gelecek şekilde ayarlanmış ve oturma sıralarının işlenmesi ile oluşturulmuştur. Her cuneusun başı ve sonunda farklı stillerde, yüksek kabartma işlenmiş aslan ayakları şeklinde süslemeler kullanılmıştır. Üç tırnaklı ve kaslı betimlenen aslan ayakları özellikle ima caveada oldukça sağlamdır.

İzleyiciler, yarım daireden büyük bir orkestraya²⁵ sahip olan tiyatroya analemmatada açılan kemerli kapılar aracılığıyla giriş sağlamıştır.²⁶ Caveanın batı analemması doğuya göre çok daha iyi korunmuş durumdadır (Fig. 3). Düzgün kesilmiş dikdörtgen kireçtaşı bloklar ile isodomik tarzda inşa edilen bu cephe kısmen toprak altında olsa da biri orkestraya diğer ikisi oturma sıralarına ulaşımı sağlayan beşik tonoz örtülü üç adet girişe sahiptir. Bu girişlere ek olarak, en batıda genişliği 1,50 m, yüksekliği 2,87 m ve derinliği 65 cm olan bir niş kullanılmıştır (Fig. 4). Günümüze sadece 3 kemer taşı kalmış²⁷ beşik kemer tarzında üst yapıya sahip nişte kullanılan kemer taşları 3 fascia ve kyma reversa profile sahip taç ile süslenmiştir. Çok tahrip olan yastık taşı da (üzengi taşı)

benzer şekilde işlenmiş silmeler ile süslenmiştir. Analemma cephesini süslemek amacıyla yapılan ve benzeri Limyra tiyatrosunda da görülen²⁸ bu niş bir heykel ile zenginleştirilmiş ya da duvar cephesine hareket kazandırılmak için yerleştirilmiş olabilir.

Batı analemmda, ilki bu nişin 1,50 m doğusunda olmak üzere aralıkla yerleştirilen ve oturma sıralarına ulaşımı sağlayan tonoz örtülü iki vomitoria yer almaktadır (Fig. 4). Batıda yer alan ve içi halen kısmen toprak - moloz ile dolu olan vomitorium boyut olarak daha uzundur ve yukarı praecinctioya ulaşımı sağlamaktadır. 15 kemer taşı sırasına sahip beşik tonoz örtülü galerinin analemma cephesindeki kemer taşları 3 fascia ve kyma reversa profile sahip kemer taçı ile süslenmiştir. 3,65 m genişlik ve 5,94 m yüksekliğindeki bu beşik tonozlu ana galeri analemma girişinden başlayarak yaklaşık 26 m boyunca cavea altından devam ederek dik açı ile doğuya yönelir ve summa cavea ile media cavea arasındaki praecinctioya ulaşımı sağlar (Fig. 5). Vomitoriumun giriş tonozu hariç praecinctioya kadar olan kısmı tamamen çökmüştür. Bu ana galerinin merdivenli bir zemine sahip olduğu ve üst yapı örtüsünün eğik ya da konik tonoz ile değil üç ya da beş aşamada olmak üzere birbirinin üstünde basamaklanan beşik tonozlarla örtülmüş olması muhtemeldir. Nitekim benzer bir durum media cavea zemininde görülmektedir. Bu tarz basamaklı tonoz kullanımının basit bir örneği Aigai tiyatrosunda izlenebilir.²⁹ Ayrıca Termessos tiyatrosu ile Aspendos tiyatrosu aditus maximus kısımlarında görülen basamaklı tonoz kullanımının³⁰ gelişmiş örnekleri ise doğuda, Bosra tiyatrosunda bulunur.³¹ Prusias ad Hypium tiyatrosu batı vomitorium galerisinin doğu duvarında, analemma girişinden yaklaşık 6,68 m sonra çok daha dar bir galeri daha eklenmiştir. Ana galeriye 90° açı ile yerleştirilen 1,13 m genişliğinde, 2,15 m yüksekliğinde ve 3,15 m uzunluğunda, beşik tonoz örtüye sahip bu galeri günümüze oldukça sağlam ulaşmıştır.

24 Okan 2022: (Yayın aşamasında). İzleyici sayısı daha önce 3.000 - 8.400 arasında verilmiştir. Bk. Zeyrek ve Baran-Çelik 2005: 41-42; Yılmaz 2010: 166.

25 Bu alandaki kazılar tamamlanmamıştır. Sear, Ferrero'yu baz alarak *orquestra* çapını 22 m olarak vermiştir. Sear 2006: 359.

26 Oturma sıralarına ulaşım için *summa cavea*dan da giriş ya da girişler kullanılmış olabilir. Ancak bu durum *summa cavea* kazısı tamamlandığında anlaşılacaktır.

27 Orijinalde 7 kemer taşı kullanılmıştır.

28 Sağnak 2017: 138.

29 Ferrero, 1990: 135; 225, Resim 83-84; Sear 2006: 325.

30 Sağnak 2017: Lev. 19: 4, Lev. 67: 5.

31 Bu yapı Roma imparatorları Traianus ya da Severus Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bk. Arthur Segal, *Theatres in Roman Palestine and Provincia Arabia*, Leiden, Brill, 75-76.

Bu dar galeri doğrudan media ve summa cavea arasındaki aşağı praecinctioya ulaşımı sağlayan diğer vomitoriuma bağlanmaktadır (Fig. 6).

Batı analemmadaki ikinci tonoz örtülü giriş batı vomitoriumun 3 m doğusundadır (Fig.7). 15 kemer taşı ile oluşturulmuş beşik tonoz örtülü galerinin analemma cephesindeki kemer taşları 3 fascialı ve kyma reversa profile sahip kemer tacı ile süslenmiştir. 3,65 m genişlikteki bu galeri çok düzenli olmayan kesme taşlar ile yapılmış basamaklar ile yükselerek yaklaşık 5,35 m kuzey yönüne devam etmekte ve 90° açı ile doğuya yönelerek 7,30 m sonra ima cavea ile media cavea arasındaki praecinctioya ulaşımı sağlamaktadır (Fig. 5). Bu kısımda galerinin genişliği 3,80 m'dir. Galerinin doğuya döndüğü alanda, batı duvarın ortasında yukarı praecinctioya ulaşan vomitorium ile bağlantı mevcuttur. Vomitorium L planlı yekpare bir yapıya sahip olsa da üst örtüsü farklı seviyelerde birbirinden bağımsız iki beşik tonoz ile oluşturulmuştur. Analemmadan girilen kuzey güney doğrultusundaki galerinin beşik tonozunda kullanılan kilit taşının üst yüzeyi doğu batı doğrultusundaki beşik tonozun yastık taşı olarak kullanılmıştır. Üste yerleştirilen ilk tonoz taşı sırası da alttaki kilit taşına uyacak şekilde özel olarak işlenmiştir.

Batı analemmadaki ikinci vomitoriumun 3 m doğusunda analemma duvarının içine doğru, günümüzde kabaca kare planlı görülen, 3 x 3,70 m ölçülerinde, tabanı taş döşeli küçük bir alan yaratılmıştır. Bu alana giriş, alçalan 4 basamaklı bir merdiven ile sağlanır (Fig. 8). Girişin doğu duvarında aşağıda ve yukarıda, batı duvarında ise sadece aşağıda bulunan kare delikler ile doğu duvarın üstünde bulunan bloktaki dairesel oyuğun varlığı ahşap bir kapının kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca günümüzde üzeri açık olarak görülen bu alanın, hemen yanındaki iki vomitoriumda olduğu gibi beşik tonoz örtülü olma ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü aditus maximus giriş avlusunun kuzey duvarının yaslandığı media cavea tonozu duvarı üzerinde tonoz taşlarının yerleştirildiğini gösteren bir iz tespit edilmiştir.³² Ancak kazılar sırasında bu alana ait olabilecek kama kesimli kemer taşı parçalarına ulaşamamıştır. Bu kare planlı alanın

32 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

doğu duvarında açılan ve orkestraya ulaşımı sağlayan beşik tonoz örtülü aditus günümüze tamamen sağlam ulaşmıştır. Doğu-batı doğrultusunda, 2,63 x 2,62 m ölçülerinde ve 10,50 m uzunluktaki galerinin doğu yarısında düzensiz yerleştirilen kireçtaşı plakalardan yapılmış bir zemin kaplaması vardır. Batı kısmı sökülmüş olsa da 2020 yılı kazı çalışmalarında yaklaşık 20 cm yükseklikteki bir basamakla orkestraya bağlandığı anlaşılmıştır.³³ Galeri duvarları düzenli işlenen bloklardan oluşmakta, bu blokların üzerinde hafif çıkıntılı ve kare profilli bir yastık taşı sırası ve 11 kemer taşı ile oluşturulan beşik tonoz yer almaktadır. Yastık taşı sırası ile üstünde yer alan iki sıra kemer taşında taşıma / yerleştirme amaçlı mahmuzlar tam olarak tıraşlanmadan bırakılmıştır. Tonozun orkestraya bakan cephesinde, kilit taşında çelenk ile çevrili bir kalkan kabartması yer alır (Fig. 9). Kalkanın tam ortasında çap belirlemek amacıyla kullanılmış olabilecek bir çukur halen görülür. Bu kabartma tiyatronun spor müsabakaları ya da gladyatör gösterileri için de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.³⁴ Beşik tonoz örtülü bu galeri, Anadolu tiyatrolarında oldukça az sayıda belgelene ve tipik bir Roma Dönemi özelliği olan tribunalia kullanımı için altyapı oluşturmuştur (Fig. 9). Günümüze büyük oranda sağlam ulaşan, kareye yakın planda yapılmış ve plaka taş döşeli tribunalia, parodos duvarında açılan 5 basamaklı dar³⁵ bir merdivene sahiptir (Fig. 10).

Tiyatronun doğu analemması kısmen toprak altındadır. Bu kısım yakın zamana kadar üzerinde bulunan konutların temel ve duvarlarının varlığı nedeniyle tahrip olmuştur. Ancak tribunalia ve altındaki tonozlu galeri ile aşağı praecinctioya açılan L planlı tonoz örtülü vomitoriumun batı cephe ile simetrik olduğu açıkça görülmektedir. Bu alanda tribunalin altından orkestraya ulaşımı sağlayan galerinin sadece tonoz taşları toprak üstünde görülmekte; kilit taşında batı cephedeki gibi bir süsleme olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Aşağı praecinctioya açılan galerinin kuzey güney

33 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

34 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

35 Parodos seviyesinden tribunaliaya çıkan merdivenlerin bulunduğu koridor 1,44 m yüksekliktedir ve genişliği aşağıdan yukarıya doğru 1,57 - 1,10 m arasında değişmektedir.

doğrultusundaki tonoz örtüsü kısmen sağlam kalmış olmakla beraber halen toprak altında bulunmaktadır. Tiyatronun batı analemmanından girilen ve yukarı praecinctioya ulaşımı sağlayan tonozlu galerinin ise simetriğinin olup olmadığı burada yapılacak yeni kazıların verileri ile anlaşılacaktır.

Tiyatronun orkestra çapı 22 m'dir.³⁶ Zemine ulaşamadığı için sıkıştırılmış toprak mı ya da taş plakalarla mı kapı olduğu anlaşılammıştır. Orkestraya tribunalia altındaki beşik tonoz örtülü galeriler dışında yaklaşık 3,70 m genişlikteki üzeri açık parodoslar aracılığıyla da giriş sağlanmıştır. Batı parodosta yapılan kazılarda, koridorun dikdörtgen şekilli kireçtaşı bloklarla isodomik tarzda örülmüş duvarlarla sınırlandırıldığı görülmüştür.³⁷

Prusias ad Hypium tiyatrosunun sahne binasının doğu bölümü neredeyse çatı başlangıç seviyesine kadar ayakta. Kireçtaşı bloklardan, isodomik tarzda inşa edilen yapı dikdörtgen formdadır. 50 m uzunluk, 12 m genişlik, mevcut 6 m yüksekliğe sahip yapının doğu dış cephesinde iki adet pencere ve bir adet kapı günümüze ulaşmıştır. Sahne binası olasılıkla üç kapı (1 valva regia, 2 porta hospitalis) ve altı adet pencereye sahiptir (Fig. 11).³⁸ Scaenae frons iki kenardan kanatlarla (parascenium) sınırlandırılmıştır. Bu kanatlarda da birer kapı (versurae) bulunduğu önerilebilir. Sahne binasından günümüze ulaşan kapı ve tüm pencereler kemerlidir; dış cephelerinde vomitoriada görülen 3 fascia ve kyma reversa profilli kemer tacı süslemesi görülmektedir (Fig. 12). Sahne binasının bodrum katının ise tamamen toprak altında olduğu için mimarisi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Genel Değerlendirme:

Prusias ad Hypium tiyatrosunda analemmanda açılan kapılar ile girilen tonoz örtülü galeriler her iki praecinctioya ulaşımı sağlamaktadır (Fig. 4). Anadolu tiyatrolarında Hellenistik kökenli³⁹ bir özellik olarak tanımlanabilen to-

nozlu galeriler vasıtası ile *diazoma* (*praecinctio*) seviyesine ulaşım fikri, erken örneklerde *cavea* kanatlarında radyal ve sıklıkla simetrik olarak karşılıklı yerleştirilen beşik tonoz örtülü galeriler şeklinde kendisini göstermiştir.⁴⁰ Prusias ad Hypium tiyatrosunda olduğu gibi, daha sınırlı örnekler ile temsil edilen ve yine Hellenistik kökenli olan, *analemmda* açılan kemerli kapılardan girilerek *diazoma* (*praecinctio*) seviyesine ulaşımı sağlayan tonoz örtülü galeriler de bu kullanımın bir yansımasıdır.⁴¹ Bilinen ilk örneği MÖ 2. yüzyılda Magnesia ad Maiandros tiyatrosunda⁴² bulunan bu kullanımın kanıtlanabilen diğer örnekleri Laodikeia Batı tiyatrosu,⁴³ Nysa tiyatrosu,⁴⁴ Ephesos tiyatrosu,⁴⁵ Hierapolis tiyatrosu,⁴⁶ Nikaia tiyatrosu,⁴⁷ Miletos tiyatrosu⁴⁸ ve Myra

ve kubbe sistemlerinde inşa kolaylığı sağlaması ve yaygın kullanım göstermesidir. Bununla beraber Yunan mimarisinde kesme taşlar ile oluşturulan çok sayıda tonoz ve kemer örneği bulunmaktadır. Bk. Klaus Dornisch, *Die griechischen Bogentore: zur Entstehung und Verbreitung des griechischen Kellsteingewölbes*, Frankfurt am Main, New York, P. Lang, 1992.

40 Isler 2017 C. 1: 134, 256.

41 Isler 2017 C. 1: 121; Ferrero 1990: 44; Frézouls 1982: 398; Badie vd. 2004: 180.

42 Magnesia ad Maiandros kentinde iki tiyatro vardır. Burada bahsedilen tiyatro kentin batısında yer almakta ve daha erken döneme tarihlenmektedir. Yukarı tiyatro adı ile de bilinir. Bingöl 2007: 148; Ferrero 1970: 100; Ferrero 1990: 297, Lev. IV; Sear 2006: 342, Plan 340.

43 Hellenistik kökenli olan yapının bu alanı tarihlendirilmemiştir. Şimşek 2012: 599; Şimşek 2013: 221, 226, Resim 290. Ayrıca Bk. Celal Şimşek, "2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", 27. KST, C. 1, 2006, s. 422; Celal Şimşek, "2005 Yılı Laodikeia Kazı Çalışmaları", 28. KST, C. 1, 2007, s. 456.

44 Hellenistik kökenli olan *cavea*, ilki MS 25-50 yılları arasında olmak üzere Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde yenilikler geçirmiştir. Kadioğlu 2002: 23; İdil ve Kadioğlu 2008: 198, 220, Plan 2; Sear 2006: 346, Plan 346.

45 Heberdey vd. 1912: 12, 40, Fig. 15; Styhler 2012: 42, 50, Fig. 1.

46 Hierapolis'te iki tiyatro bulunmakta, bunlardan kent içinde olanı Roma Dönemi Tiyatrosu olarak bilinmektedir. Yayında bu tiyatrodan bahsedilmektedir. Sear 2006: 338, Plan 334; Ferrero vd. 2007: 32; Yılmaz 2010: 187; Masino ve Sobrà 2012: 210 – 211, Fig.4.

47 Öz ve Meriç 2021: 52-53; Sağnak 2017: 156.

48 Ferrero 1970: 88; Krauss 1973: 64, Plate. 12; Ferrero 1990: 63; Yılmaz 2010: 62.

36 Sear 2006: 359.

37 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

38 Isler 2017 C.2: 641.

39 Genel düşüncede, Antik Dönem'de tonoz kullanımını bir Roma mimari özelliği olarak görülmektedir. Bunun nedeni Romalı mühendisler tarafından geliştirilen *opus caementiciumun* özellikle kemer, tonoz

tiyatrosudur.⁴⁹ Bu yapılar arasında Prusias ad Hypium'da görüldüğü şekilde, aynı *analem-mada* açılan iki farklı giriş ile iki farklı *praecinctioya* ulaşımın sağlandığı başka bir örnek yoktur. Magnesia ad Maiandros ve Nikaia tiyatrolarında *analemmadan praecinctio* seviyesine, Nysa tiyatrosunda (Fig. 13) ise *ima caveanın* orta sıralarına ulaşılmıştır.⁵⁰ Benzer kullanımın daha gelişmiş bir örneği Ephesos tiyatrosunun kuzey kanadında izlenebilir. Bu alanda *analemmadan* aşağı *praecinctioya* ulaşan galeriye ayrıca *cavea* kanadının arkasından açılan ikinci bir galeri bağlanmakta, üstteki *praecinctioya* ise kanatlardaki tonoz örtülü radyal galeriler ile ulaşılmaktadır.⁵¹ Ephesos tiyatrosuna benzer şekilde Hierapolis tiyatrosu, Miletos tiyatrosu ve Myra tiyatrolarında *analemmadan* girişi olan galeriler ile *cavea* kanadına açılan radyal yerleştirilen farklı bir galeri birleşerek *praecinctio* seviyesine ulaşımı sağlamıştır.⁵²

Görüldüğü gibi, L planlı, merdivenli ve tonoz örtülü tekil yapılar olarak ortaya çıkan bu galeriler zaman ile farklı galerilerin birbiri ile bağlanarak izleyici hareketliliğini kolaylaştırdığı ve ulaşım ağını rahatlattığı karmaşık bir hal almıştır. Özellikle büyük ölçekli bazı tiyatrolarda, farklı amaçlara hizmet eden tonoz örtülü odalar da bu ulaşım ağının içine dâhil edilmiştir. Hierapolis, Ephesos, Miletos ve Myra tiyatrolarında bu kullanım izlenebilir. Ayrıca bu örneklerin tümünde Hellenistik geleneğin yansıması olarak *cavea* kanatlarına radyal olarak yerleştirilen ve doğrudan *cavea* dışından *praecinctioya* ulaşımı sağlayan tonoz örtülü galeriler ile *analemmadan* girilen galeriler birleştirilmiştir. Bu durum özellikle tiyatroların MS 1. yüzyıl ile 3. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilen yapı evrelerinde kendisini göstermektedir.⁵³

Magnesia ad Maiandros, Ephesos, Nikaia ve Laodikeia Batı tiyatrolarında *analemma* galerilerinin tonoz örtü tipi anlaşılacakla beraber, sağlam kalan örneklerde *analemmadaki* kapılar 7 ila 15 kemer taşı sırası ile oluşturulmuş beşik kemer / tonozdur. Nysa tiyatrosunda giriş kemeri dik bir şekilde bağlandığı beşik tonozlu galerinin uzun kenarına bir kapı şeklinde açılırken, Miletos ve Myra tiyatrolarında doğrudan beşik tonozlu galeriye giriş şeklinde kullanılmıştır. Hierapolis tiyatrosunda ise eğik bir tonozla bağlanmıştır. Miletos ve Hierapolis tiyatrolarında *analemmadaki* bu giriş galerileri *praecinctio* seviyesine açılan radyal galeriler ile 90° açı ile birleşmişlerdir. Myra tiyatrosunda da benzer bağlantı görülmekle birlikte kullanılan tonoz örtülü altyapı daha karmaşıktır. Bu yapılarda tümü beşik tonoz örtülü olan radyal galeriler *analemma* galerileri birleşim noktasında aynı düzlemde çapraz tonoz şeklinde bağlanmışlardır. Prusias ad Hypium tiyatrosunda ise yukarı *praecinctioya* çıkan galerinin en az 3 en fazla 5 ayrı basamak şeklinde yükseltilen beşik tonoz ile örtülmüş olduğu anlaşılacakla beraber *praecinctio* bağlantısı günümüze ulaşmamıştır. Aşağı *praecinctioya* ulaşımı sağlayan L planlı galeri ise beşik tonozlu üst yapıya sahiptir. Burada *praecinctioya* açılan kısım zemindeki kot farkı nedeniyle özellikle *analemmadan* girilen kısmın üzerinde konumlanmıştır. Bağlantı noktasında ise diğer örneklerdeki gibi çapraz tonoz sistemi kullanmak yerine aşağıdaki tonozun kilit taşı yukarıdaki tonozun yastık taşı seviyesine yerleştirilmiştir. Kullanılan tonoz örtüsünün yükseltilmesi için eğik tonoz yerine basamaklı şekilde üst üste kemer ya da tonoz yerleştirilmesi Aigai tiyatrosu *vomitoriumu* (Fig. 14) ile Termessos tiyatrosu *aditus maximus* kısmında görülmektedir.⁵⁴ Aspendos tiyatrosunda *aditus maximide* tonoz örtünün basamaklar şeklinde yükseltilmesi sağlanmışken farklı olarak eğik tonoz ve beşik tonoz beraber kullanılmıştır. Aigai tiyatrosu *vomitoriumu* olasılıkla MS 17 sonrasına,⁵⁵ Aspendos tiyatrosu MS 161-168 yılları arasına,⁵⁶ Termessos

49 Ferrero 1990: 137, 217, Resim 67; Sağnak 2017: 149-150.

50 Nysa tiyatrosunda ayrıca *caveanın* batı kanadına yapı arkasından ulaşımı sağlayan radyal planda başka bir tonoz örtülü galeri daha vardır. İdil ve Kadioğlu 2008: 201, 220, Plan 2.

51 Sear 2006: 336, Plan 329; Ataç 1999: 431-432.

52 Sear 2006: 74, Plan. 342. Miletos tiyatrosunun kuzey batı kanadında *analemmadan* girilen galeri karmaşık sayılabilecek tonozlu galeri ve oda dizisi ile her iki *praecinctioya* da bağlanmaktadır.

53 Sağnak 2017: 255.

54 (Çevrimiçi) <https://www.aigai.info/tiyatro.html>, 02.04.2022, Ferrero 1990: 63, 225, Res. 83-84-85; Yılmaz 2010: 143.

55 (Çevrimiçi) <https://www.aigai.info/tiyatro.html>, 02.04.2022.

56 Robertson 1943: 276; Ferrero 1970: 173; Sear 2006:

tiyatrosu *aditus maximus* ise MS 2. yüzyıla⁵⁷ tarihlenmektedir.

Prusias ad Hypium tiyatrosunda *praecinctio* seviyesine ulaşımı sağlayan galeriler düzenli işlenmiş taş blokları ile *isodomik* tarzda inşa edilmiştir. Kullanılan yastık taşı sırası duvar ile aynı hizada ve profil verilmeden bırakılmıştır. Sadece alttaki iki sırada bazı taşlar üzerinde taşıma / yerleştirme mahmuzları tıraşlanmadan bırakılmıştır. *Tribunalia* altında da benzer bloklar kullanılmasına rağmen duvar sıralarında, yastık taşı ile tonoz taşlarının bazılarında taşıma / yerleştirme mahmuzları tıraşlanmamıştır. Bu kullanım Miletos tiyatrosu doğu *analemma* galerisinin girişindeki bazı taş bloklarında da görülebilir. Prusias ad Hypium tiyatrosunda, sadece batı *tribunal* altındaki galeride dikdörtgen profilli (yaklaşık 2-4 cm çıkıntılı) yastık taşı sırası kullanılmıştır.⁵⁸ Bu yastık taşının en yakın örneği Nikaia tiyatrosunda *tribunalia* altındaki galeride görülür. Limyra ve Myra tiyatrolarında da yastık taşı sırası benzer profile sahiptir ancak ölçüsel olarak daha farklıdır. Nikaia tiyatrosunun MS 111-113 yıllarında ayakta olduğu bilinmekte⁵⁹ iken (Plin. Ep.: 39) birden fazla inşa evresi geçiren Limyra tiyatrosunun MS 141 depreminde sonra yenilendiği anlaşılmıştır.⁶⁰ Benzer şekilde birden fazla inşa evresi olan Myra tiyatrosunun tonoz sistemi ise MS 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir.⁶¹

Tiyatrolarda özellikle önemli girişlerde kullanılan kemerlerin süslemesinin erken örnekleri Alabanda,⁶² Kibyra⁶³ ve Letoon⁶⁴ tiyatroların-

da MÖ 2. ve MS Erken 1. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Prusias ad Hypium tiyatrosunda *analemmadan praecinctio* seviyesine ulaşımı sağlayan galerilerin kapılarında kullanılan kemer taşları 3 *fascialı*dır ve *kyma reversa* profile sahip kemer tacı ile süslenmiştir. 3 *fascia* hem Anadolu Roma Dönemi yapılarının arşitravlarında⁶⁵ hem de kemer/tonoz olgusuna sahip tiyatroların arşivoltlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tarz süsleme Nysa ve Limyra tiyatrosunun *analemmatasında* yer alan kemerli kapılar ile Sagalassos tiyatrosu batı *analemma* kapısı ve Myra tiyatrosu doğu *analemma* kapısındaki kemerde görülmektedir.⁶⁶ Bu örneklerin tümünde arşivolt taşları ise Prusias ad Hypium tiyatrosundan farklı işlenmiştir. Prusias ad Hypium tiyatrosu arşivolt süslemesine en yakın örnek Aspendos tiyatrosunda *aditus maximus*un orkestraya açıldığı alanda kullanılmıştır (Fig. 15). Süsleme unsuru olarak *analemma* cephesinde niş kullanılmasının örneği ise Prusias ad Hypium tiyatrosu dışında Limyra tiyatrosu *analemmatasında* görülebilir (Fig. 16).

Prusias ad Hypium tiyatrosu batı *tribunalia* altındaki galeride kemer taşları süslenmeden bırakılmışlardır. Yalnızca *caveanın* batısında, *orkestraya* açılan galerinin kilit taşında çelenk ile çevrili bir kalkan kabartması işlenmiştir (Fig. 9). Kemer ya da tonozların hem yapısal hem de sembolik⁶⁷ olarak en önemli unsuru olan kilit taşının kabartmalarla süslenmesi düşüncesi oldukça yaygındır. Anadolu'daki tiyatrolarda görülen en erken örnekleri Alinda tiyatrosundadır.⁶⁸ Her ne kadar diğer örneklerde kilit taşlarında portre kabartmaları sık

367; Can 2005: 91; Small 1983: 61.

57 Sear 2006: 379; Sağnak 2017: 205.

58 Doğru *tribunal* büyük oranda toprak altında olmasına rağmen batı ile simetrik olduğu önerilebilir.

59 Öz ve Meriç 2021: 47, 69; Ferrero 1990: 13-14; Yalman 2000: 81; Sear 2006: 358; Yılmaz 2010: 165.

60 Dinstl ve Knoblauch 1999: 102-103, Res. 42; Frézouls 1982: 394; Dinstl 1986-87: 217-218; Ferrero, 1990: 15, 299, Lev. V; Knoblauch 1993: 139, 142, Fig. 3; Özbek 1993: 57; Sear 2006: 369, Plan 388; Isler 2017 C. 2: 446; Yılmaz 2010: 125.

61 Borchhardt 1975: 58, Tafel 21A-B; Isler 2017 C. 2: 510-512; Çevik ve Bulut 2010: 35, 66, Res. 42.

62 Sear 2006: 112-113, 326, Plan. 317; Ferrero 1969 C. 2: 215- 216; Badie vd. 2004: 178.

63 Isler 2017 C. 2: 391-392; Ferrero, 1966 C. 1: 13-15; Sear 2006: 332, Plan. 324.

64 Le Roy 1994: 308, 320, Fig.1; Ferrero, 1970: 81; Isler

2017 C. 2: 440-442; Badie vd. 2004: 167-168, Fig. 25.

65 Alp 2006: 84.

66 Ayrıca Sagalassos tiyatrosunun batı kanadında bulunan bazı kapılarda, Letoon, Patara, Olympos ve Kastabala-Hierapolis tiyatrolarının *vomitóriasında*, Myra tiyatrosu batı *analemma* penceresinde, Ksanthos tiyatrosu *skene* binasının doğu cephesinde ve Perge tiyatrosu *skene* binasının içindeki bazı kemerlerde üç *fascialı* arşivolt süslemesi kullanılmıştır. Kibyra *odeionunda* ve Patara *Bouleuterionunda* kullanılan bazı kemerlerde de üç *fascialı* arşivolt süslemesi görülür.

67 Bk. Edmund Thomas, *Monumentality and the Roman Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 58.

68 Oldukça aşınmış olsa da birinde boğa başı, diğerinde ise amphora (?) kabartması vardır.

kullanılsa da yalnızca Hierapolis tiyatrosunun MS 1. yüzyıla tarihlenen kuzey girişinde yer alan kemerli kapı ile Aspendos tiyatrosunun *porticus*undaki bir kilit taşında bitkisel rozet kabartmaları bulunmaktadır.

Bir Roma tiyatrosunun karakteristik özelliği olan ve daha çok *praetor* ya da oyunların sergilenmesini sağlayan *magistrat*ların oturduğu alan olan *tribunalia* ilk olarak MÖ 80-75 yılına tarihlenen Pompei'deki *Theatrum Tektum*'da kullanılmıştır.⁶⁹ Oyunları izleyen halk için görsel olarak bir çekim noktası olan ve tonozlu altyapı ile yükseltilen bu alanlar Anadolu'da Prusias ad Hypium, Nikaia, Aspendos, Side, Selge, Ksanthos ve Termessos tiyatrolarında bulunur. Ayrıca günümüze ulaşmamış olsa da Anazarbos tiyatrosunda varlığı önerilmektedir.⁷⁰ Bu örneklerden Aspendos tiyatrosunda *tribunaliaya* ulaşım sahne binası üzerinden, Termessos, Ksanthos ve Selge tiyatrolarında ise *cavea*daki radyal merdiven aracılığıyla sağlanmıştır. Side tiyatrosu kuzey kanadında *praecinctio* üzerinden,⁷¹ güney kanadında ise *tribunalia* arka duvarında açılan bir kapı aracılığıyla ulaşım sağlanırken, sadece Nikaia (Fig. 17) ve Prusias ad Hypium (Fig. 10) tiyatrolarında *analemmadan* dar bir merdiven ile ulaşım sağlanmıştır.⁷² Side tiyatrosunun kuzey kanadında *praecinctio* seviyesinde bulunan *tribunalia* dışındaki tüm örneklerde, *tribunalia*, altında bulunan tonozlu galerinin yüksekliğine bağlı olarak *praecinctio* seviyesinin aşağısında konumlandırılmıştır. Side, Aspendos, Termessos tiyatroları ve Ksanthos tiyatrosunun

batı kanadında bulunan *tribunalia*, kullanılan eğik (ya da konik) tonozlu galerilerin beşik tonozla döndüğü alanlar üzerine yerleştirilmişken, Ksanthos tiyatrosunun doğu kanadında bulunan örnek ile Selge, Nikaia ve Prusias Ad Hypium tiyatrolarında tamamen beşik tonozlu galerilerin üzerinde yer almaktadır. *Tribunalia* altındaki tonoz örtülü bu galerilere dışarıdan ulaşım baktığımızda Prusias ad Hypium tiyatrosuna mimari olarak en çok benzeyen örneğin Nikaia tiyatrosu (Fig. 18) olduğu görülmektedir.⁷³ Her ki yapıda da *analemmadan* girilen, kabaca kare planlı bir alan oluşturulmuş⁷⁴ ve bu alana giren izleyici *analemma* duvarına paralel yerleştirilen beşik tonoz örtülü galeri yardımıyla orkestra seviyesine ulaşmıştır (Fig. 19). Yukarıda kısaca tarihlenmelerinden bahsedilen Nikaia, Termessos ve Aspendos tiyatroları dışında Side tiyatrosu MS 2. yüzyılın ilk yarısı ya da ortalarına,⁷⁵ Ksanthos⁷⁶ ve Selge⁷⁷ tiyatroları da MS 2. yüzyıl ortalarına ya da sonlarına tarihlenmektedir.

Tarihleme Önerisi:

Prusias ad Hypium tiyatrosunun ilk inşa tarihi kesin değildir ancak Hellenistik kökenli olduğu önerilmektedir.⁷⁸ Yamaca yaslanan, *orkestrası* yarım daireyi aşan ve üzeri açık *parados*lara sahip olan tiyatronun genel planı (Fig. 2) Hellenistik tiyatrolara benzemekte, sahne binası ile orkestra arasındaki oranın Vitruvius tarafından belirlenen Yunan tiyatrosu oranlarına uyduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ Ayrıca buluntu yerinin tiyatro olduğu belirtilen ve günümüzde Berlin'de sergilenen Geç Hellenistik Döneme

69 Isler 2017 C. 1: 349.

70 MS 2 ya da 3. yüzyıla ait olan tiyatro tonozlu atyapısı ile Roma etkili olarak görülmektedir. Sağnak 2017: 230-231, 251; Spanu 2001: 447; Perge tiyatrosunda da *tribunalia* kullanılmış olabilir ancak bu alanlar çok tahrip olduğu için bu düşünce sadece öneri olarak kalır. Isler 2017 C. 1: 595.

71 Side tiyatrosunda *tribunalia* kısmının zemini kısmen korunmuştur. Kuzey kanatta *tribunal* *praecinctio* seviyesinde yer alırken güney kanatta *praecinctio* seviyesinin aşağısında konumlandırılmıştır. Kuzey kanattaki *tribunalia* *praecinctio* dışında *ambulacrum* üzerinden bir giriş de olabilir. Güney kanattaki *tribunalia* ise zemin seviyesinde korunmuş olan arkadaki kapı aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu alandan *vomitium* bir bağlantı olup olmadığı anlaşılmaz.

72 Nikaia tiyatrosunun *caveası* çok tahrip olduğu için *cavea* tarafında radyal merdiven olup olmadığı anlaşılmaz.

73 Nikaia tiyatrosunda *aditus maximus* Prusias ad Hypium örneğinden farklı olarak orkestraya iki ayrı tonozlu kapı ile açılmaktadır.

74 Günümüzde üzeri açık olan bu alanların orijinalde üzerinin tonoz örtü ile kapalı olma ihtimali bulunmaktadır.

75 Mansel 1962: 53; Mansel 1978: 208; Yorulmaz ve İzmirligil 1993: 87; Sear 2006: 377; İzmirligil 2012: 92. Ferrero ise MS 2. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir. Ferrero 1970: 142.

76 Courtils 2003: 62; Sear 2006: 380; Ayrıca Bk. Aytaç Dönmez, Ksanthos Tiyatrosu, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2022.

77 Machatschek 1977: 185; Machatschek ve Schwarz 1981: 80.

78 Okan 2022: (Yayım aşamasında); Isler 2017 C.1: 590.

79 Okan 2022: (Yayım aşamasında).

ait bir kabartmanın⁸⁰ varlığı da (Fig. 20) ilk inşa tarihinin Hellenistik Dönem olabileceğini düşündürmektedir. Bölgede ilk araştırmaları yapan Perrot ve Guillaume Prusias ad Hypium tiyatrosunu Augustus Dönemi'ne tarihlenmiştir.⁸¹ Ferrero yapı mimarisi ve bazı süsleme öğelerine dayanarak bu tarihi kabul etmektedir.⁸² Sear ve Isler de yayınlarında⁸³ Ferrero'nun plan ve tarihlenmesini baz almışlardır. Günümüzde devam eden kazılar da önceki araştırmacıların önerdiği MÖ 1. yüzyıl sonu ile MS 1. yüzyıl arasını ilk inşa tarihi olarak doğrulamaktadır.⁸⁴ Tiyatronun sahne binası ise Ferrero tarafından MS 200 yıllarına tarihlenmekle⁸⁵ beraber, özellikle son kazılarda bulunan mimari elemanların detayları, bu alanda imparator Hadrianus Dönemi sonu Antoninler Dönemi başında bazı yenilemeler yapıldığını ortaya çıkarmıştır.⁸⁶ Ayrıca sahne binasının güney duvarında, neredeyse tüm cephe boyunca tek satır olarak işlenen *Iulius Proklos* yazıtının Hadrianus Dönemi'ne ait olduğu yakın zamanda Mustafa Adak tarafından belirlenmiştir.⁸⁷ Böylece sahne binasının bu dönemde yenilediği açıkça anlaşılmıştır.

Konumuz olan Prusias ad Hypium tiyatrosundaki tonoz örtülü galerilerin ilk örnekleri Hellenistik Dönem'de ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tiyatronun farklı seviyelerine, birbiri ile bağlantılı birden fazla galeri kullanılarak ulaşım fikri Magnesia ad Maiandros, Nysa ya da Laodikeia Batı tiyatrosu gibi tekil bir girişten izleyici dolaşımını sağlamaya odaklanan Hellenistik geleneği yansıtan tiyatrolar ile benzerlik göstermektedir. Bu kullanım daha çok MS 1. yüzyılda Ephesos tiyatrosu ile başlayan ve MS 2. yüzyılda Hierapolis ve Miletos tiyatroları ile sonrasında ise Myra tiyatrosunda görülen daha gelişmiş örnekleri akla

getirmektedir. Her ne kadar bu tiyatroların tümünde altyapılar tonoz örtülü galeri ve odalar ile donatılmış olsa da bu durumun yapıların kent planındaki konumu ve inşa edildikleri topografya ile de ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Prusias ad Hypium tiyatrosunda beşik tonoz tipi kullanılmıştır. Ancak yukarı *praecinctioya* ulaşımı sağlayan 26 m uzunluğundaki galeride beşik tonoz basamaklı şekilde yükseltilmiştir. Basamakla yükseltilem tonoz kullanımının örnekleri Aigai, Termessos ve Aspendos tiyatrolarında görülmektedir. Aigai tiyatrosunda sadece *vomitoriumun* batı ucunda çok sınırlı bir alanda görülen kullanım MS 2. yüzyılda Termessos ve Aspendos⁸⁸ tiyatrolarının *aditus maximus* bölümlerinde görülmektedir.

MS 2. yüzyılda yenilenen sahne binasının kemer taşlarındaki 3 *fascia* ve *kyma reversa* profilli kemer tacı süslemesi aynı cepheye bakan *analemmadaki* galeri girişlerinde de kullanılmıştır. Görsel bütünlüğün bozulmaması adına daha geç yapılan kısmın erken örneğe öykünmesi olasıdır. Ancak aynı süslemenin Aspendos tiyatrosunda *aditus maximi* üzerinde kullanılması bu süslemenin MS 2. yüzyılda yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca *analemma* cephesinde kemerli bir niş kullanımının ikinci örneğinin MS 2. yüzyılda yenilenen Limyra tiyatrosunda bulunması da bu düşünceye destek olmaktadır.

Yapının önemli bir özelliği olan *tribunalia* ise Anadolu'da MS 111-113 arasında ayakta olduğu bilinen Nikaia tiyatrosu hariç, MS 2. yüzyıl ortaları ya da ikinci yarısına ait sınırlı sayıda tiyatrodaki izlenebilir. Bilinen örnekler arasında, *analemmadan* giriş kısmı ile bu alandan başlayan ve doğrusal şekilde *tribunalia* altından geçerek orkestraya ulaşımı sağlayan beşik tonoz örtülü galeri kullanılması, bu galerideki tonozun yastık taşı profili ve *tribunalia* kısmına ulaşımı sağlayan dar basamaklar Nikaia tiyatrosu ile büyük benzerlik göstermektedir.

Tüm bu örneklerin varlığı *caveanın*, en azından tonozlu galerileri ve *tribunalia* kısmının MS 2. yüzyıl içerisinde yapılmış olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Ayrıca sahne binasındaki kemer taşlarında kullanılan

80 Bk. Carl Blümel, "Drei Weihreliefs an die Nymphen," *Theoria*, Festschrift für W. H. Schuchardt-Deutsche Beitrage zur Altertumswissenschaft, 1960 27f, Fig. 3. Berlin env. 1841. Yükseklik 0.31 m; Genişlik 0.43 m; Kabartma yüksekliği 0.05 m'dir.

81 Perrot ve Guillaume 1872: 25.

82 Ferrero 1970: 131.

83 Sear 2006: 359; Isler 2017 C. 1: 590.

84 Okan 2022: (Yayın aşamasında).

85 Ferrero 1970: 131; Sear 2006: 359.

86 Okan 2022: (Yayın aşamasında).

87 Adak 2021: 95-100.

88 Aspendos tiyatrosunda 27 m olan *aditus maximi* uzunluğu Prusias ad Hypium örneğine ölçüsel olarak çok yakındır.

süslemenin *analemmadaki* girişlerde de kullanılmış olması ve bu alanın yazıt yardımıyla kesin olarak tarihlendirilmesi, Hadrianus Dönemi'nde gerçekleştirilen yenilemenin *caveayı* ya da *cavea* kanatlarını da kapsaması olma ihtimalini düşündürmektedir. Bundan sonra yapılacak bilimsel kazı çalışmaları ile bu düşüncenin gerçekliği anlaşılacaktır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

- Memnon: (=Memnon) Peri Herakleias / Herakleia Pontike Tarihi, (Çev. Murat Arslan), İstanbul, 2007.
- Plin. Ep.: (=Plinius, Epistulae) Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, (Çev. Ç. Dürüşken, E. Özbayoğlu), İstanbul, 2001.

Modern Kaynaklar

- ADAK 2021: M. Adak, "Das Bühnengebäude Von Prusias Ad Hypium Und Seine Bauinschrift", *Asia Minor* 1, 95-100.
- ALP 2006: A. O. Alp, *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ARSLAN 2007: . M. Arslan, *Memnon Herakleia Pontike Tarihi (Peri Herkleias)*, Odin Yayıncılık, 2007.
- ATAÇ 1999: İ. Ataç, "Das Antike Theater von Ephesos. Grundlagen des Projektes Raum forshung und Restaurierung", H. Friesinger - F. Krinzing (Ed.), *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos - Akten Des Symposions Wien 1995*, Viyana, 429-434.
- BADIE vd. 2004: A. Badie, S. Le Maitre, J-C, Moretti, "Le Theatre du Letoon de Xanthos. Etat des Recherches", *Anatolia Antiqua* 12, 145-182.
- BİNGÖL 2007: O. Bingöl, *Magnesia on the Meander*, Çev. A. Çalık Ross, J. Ross, İstanbul.
- BORCHHARDT 1975: J. Borchhardt, "Das griechisch-römische Theater von Myra", J. Borchhardt (Ed.), *Myra - Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Berlin, 57-59.
- CAN 2005: B. Can, "Antoninler dönemi baroğu ışığında Aspendos tiyatrosu bezemeleri", *Adalya* 8, 89-119.
- COURTILS 2003: J. des Courtils, *Ksanthos ve Letoon Gezi Rehberi*, İstanbul.
- ÇEVİK ve BULUT 2010: N. Çevik, S. Bulut, "İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake", N. Çevik (Ed.), *Arkeolojisinden Doğasına Myra / Demre ve Çevresi*, Antalya, 25-118.
- DINSTL 1986-87: A. Dinstl, "Bauornamentik am Theater von Limyra", *Jahreshefte Des Österreichischen*

Archäologischen Institutes In Wien 57, 141-220.

- DINSTL ve KNOBLAUCH 1999: A. Dinstl, P. Knoblauch, "Limyra Tiyatrosu - Kültürel Yaşamın Merkezi", J. Borchhardt (Ed.), *Limyra - Zemuri Taşları*, Çev. G. Yüner, İstanbul, 100-104.
- FERRERO 1966-1969-1970: D. De Bernardi Ferrero; *Teatri Classici in Asia Minore*, Cilt. 1-2-3, Roma.
- FERRERO 1990: D. de Bernardi Ferrero, *Batı Anadolu'nun Eski Çağ Tiyatroları*, Çev. E. Özbayoğlu, Ankara.
- FERRERO vd. 2007: D. De Bernardi Ferrero, G. Ciotta, P. Pensabene, *II teatro di Hierapolis di Frigia*, Cenova.
- FRÉZOULS 1982: E. Frézouls "Aspects de l'histoire architecturale du théâtre romain", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2/12-1, 343-441.
- HEBERDEY vd. 1912: R. Heberdey, G. Niemann, W. Wilberg, *Das Theater in Ephesus*, Viyana.
- ISLER 2017: H. P. Isler, *Antike Theaterbauten*, 3 Cilt, Viyana.
- İDİL ve KADIOĞLU 2008: V. İdil, M. Kadioğlu»2006 Yılı Nysa Kazı ve Restorasyon Çalışmaları», *KST* 29.2 II, Ankara, 197-226.
- İZMİRLİGİL 2012: Ü. İzmirligil, "The Theatre at Side", F. Masino, P. Mighetto, G. Sobrà, Galatina (Ed.), *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey*, 89-102.
- KADIOĞLU 2002: M. Kadioğlu, *Die Scaenae frons des Theaters von Nysa am Mäander*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Albert-Ludwigs Üniversitesi, Freiburg.
- KARAKUŞ 2020: O. S. Karakuş, "Severus Hanedanı Dönemindeki Parth Seferleri Sırasında Prusias Ad Hypium Kenti", A. Ertuğrul, F. Yaşa (Ed.), *Konur Alp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu, 23-24 Kasım 2018*, Düzce, Bildiriler, Ankara, 15-37.
- KINACI 2016: M. Kınacı, "Kral I. Prusias'ın Yayılmacı Politikası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 39, 27-43.
- KNOBLAUCH 1993: P. Knoblauch, "Betrachtungen Zu Den Theatern Von Limyra und Arykanda", *Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposions Wien, 6.-12. Mai 1990*, Band. II, Viyana, 137-148.
- KRAUSS 1973: F. Krauss, *Das Theater von Milet*, Berlin.
- LE ROY 1994: C. Le Roy, "Activites de la Mission Archéologique Française de Xanthos-Letoon en 1991 et 1992", *KST* 15.2, Ankara, 303-323.
- MACHATSCHEK 1977: A. Machatschek, "Baugeschichtliche Forschungen in Selge (Pisidien)", *Forschungen und Berichte*, 18, 177-185.
- MACHATSCHEK ve SCHWARZ 1981: A. Machatschek, M. Schwarz, *Bauforschungen in Selge*, Viyana.
- MANSEL 1962: A. M. Mansel, "Side Tiyatrosu", *Bulleten* 26/101, 45-56.
- MANSEL 1978: A. M. Mansel, *Side - 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara.

- MASINO ve SOBRÀ 2012: F. Masino, G. Sobrà, “Ricerche e interventi nel Teatro”, F. D’Andria, M. P. Caggia, T. Ismaelli (Ed.), *Hierapolis di Frigia - Le Attività Delle Campagne di Scavo e Restauro 2004-2006*, İstanbul, 207-234.
- OKAN 2022: E. Okan, “Prusias Ad Hypium Antik Tiyatrosu: Yeni Kazılar, İlk Veriler”, *Höyük* (Baskıda).
- ÖZ ve MERİÇ 2021: A. K. Öz, A. E. Meriç, *İznik Roma Tiyatrosu*, İstanbul.
- ÖZBEK 1993: H. Y. Özbek, “Die Bühnenhäuser Der Theater in Lykien”, *Akten Des II. Internationalen Lykien - Symposions Wien, 6.-12. Mai 1990*, Band. II, Viyana, 55-58.
- ÖZLÜ 2008: Z. Özlü, *Batı Karadeniz’de Antik Bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium, Üskübü (Konuralp)*, İstanbul.
- PERROT ve GUILLAUME 1872: G. Perrot, E. Guillaume, *Exploration Archéologique de La Galatie et de Bithynie, d’une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoice et du Pont*, Paris.
- ROBERTSON 1943: D. S. Robertson, *A Handbook of Greek and Roman Architecture*, Cambridge.
- SAĞNAK 2017: E. R. Sağnak, *Anadolu Tiyatrolarında Tonoz*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SMALL 1983: D. B. Small, “Studies in Roman Theater Design”, *AJA* 87/1, 55-68.
- SEAR 2006: F. Sear, *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford.
- SPANU 2001: M. Spanu, “Teatri ed Edifici da Spettacolo in Cilicia”, *Varia Anatolica* 13, 445-477.
- STYHLER 2012: G. Styhler, “Building Research and New Paths for Use by Visitors at the Theatre of Ephesus”, F. Masino, P. Mighetto, G. Sobrà (Ed.), *Restoration and Management of Ancient Theatres in Turkey, Galatina*, 41-55.
- ŞİMŞEK 2012: C. Şimşek, «Laodikeia Batı Tiyatrosu», B. Söğüt (Ed.), *Stratonikeia’dan Lagina’ya - Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, İstanbul, 597-612.
- ŞİMŞEK 2013: C. Şimşek, *Laodikeia*, İstanbul.
- TEXIER 2002: C. Texier, *Küçük Asya. Cođrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, 3 Cilt, Çev. Ali Suat, Ankara.
- YALMAN 2000: B. Yalman, *İznik - Nikaia*, İstanbul.
- YILMAZ 2010: Y. Yılmaz, *Anadolu Antik Tiyatroları*, İstanbul.
- YORULMAZ ve İZMİRLİGİL 1993: M. Yorulmaz, Ü. İzmirligil, “The Antique Theatre of Side”, *Public Assembly Structures From Antiquity to Present*, İstanbul, 87-94.
- ZEYREK ve BARAN-ÇELİK 2005: T. H. Zeyrek, G. Baran-Çelik, *Prusias ad Hypium (Kieros)*, İstanbul.
- <https://www.aigai.info/tyatro.html>, (Çevrimiçi) 02.04.2022.

Makale Gönderim Tarihi: 17.12.2021

Makale Kabul Tarihi: 04.04.2022

ERKAN SAĞNAK

Orcid ID: 0000-0001-8239-9737

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul/TURKEY.

e.sagnak@yahoo.com

EMRE OKAN

Orcid ID: 0000-0002-3838-6039

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,
Düzce/TURKEY.

emreokan@duzce.edu.tr

AHMET BİLİR

Orcid ID: 0000-0001-7493-383X

Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,
Düzce/TURKEY.

ahmetbilir@duzce.edu.tr

Fig. 1. Prusias ad Hypium tiyatrosu hava fotoğrafı, güneyden bakış.

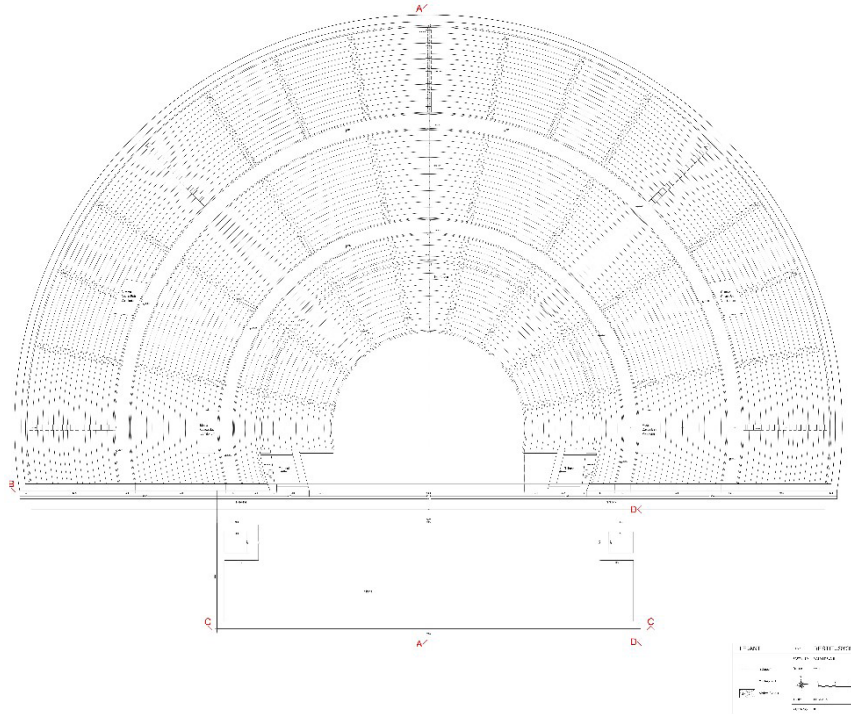

Fig. 2. Prusias ad Hypium tiyatro planı - Okan 2022.

Fig. 3. Batı analemma ve oturma basamaklarına ulaşımı sağlayan vomitoria.

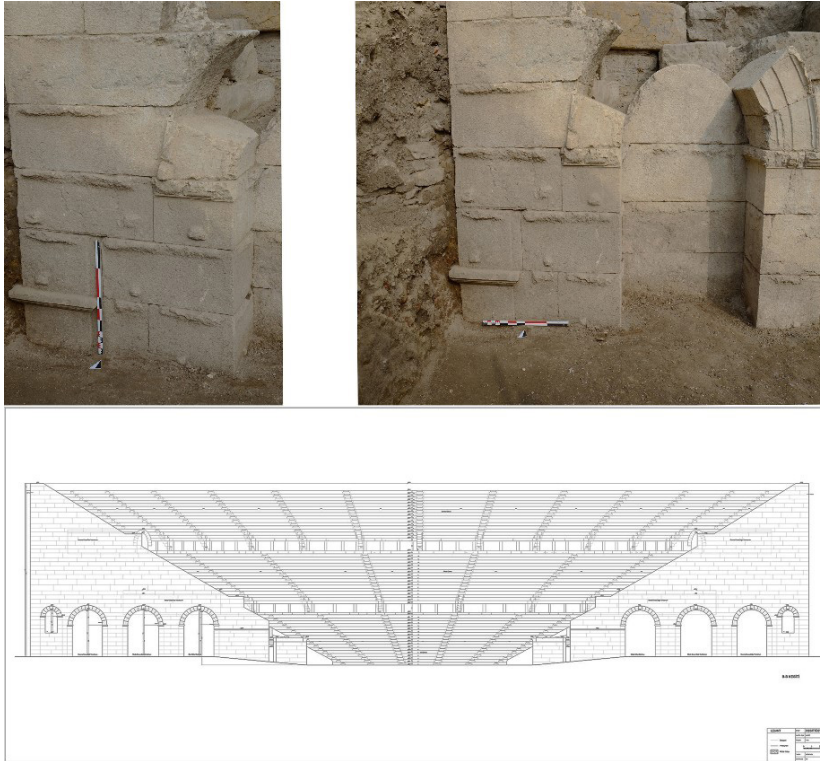

Fig. 4. Batı analemmada bulunan niş ve tiyatro cephe çizimi - Okan 2022

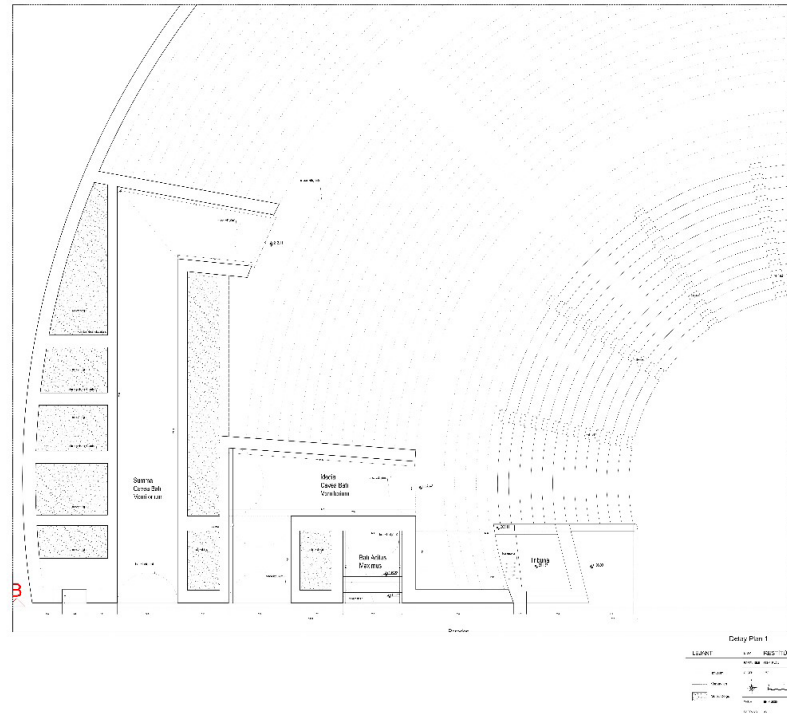

Fig. 5. Prusias ad Hypium tiyatrosu planı. Batı bölümde cavealara girişi sağlayan L planlı tonoz örtülü galeriler.

Fig. 6. Cavea batı kanadı, vomitoria bağlantı galerisi, batıdan bakış.

Fig. 7. Batı analemma, media cavea girişinde tonoz kullanımı.

Fig. 8. Batı ima cavea tonozlu galeri girişi ve avlusu.

Fig. 9. Batı tribunal ve altındaki tonoz örtülü galeri.

Fig. 10. Batı parodostan tribunala çıkan basamaklar.

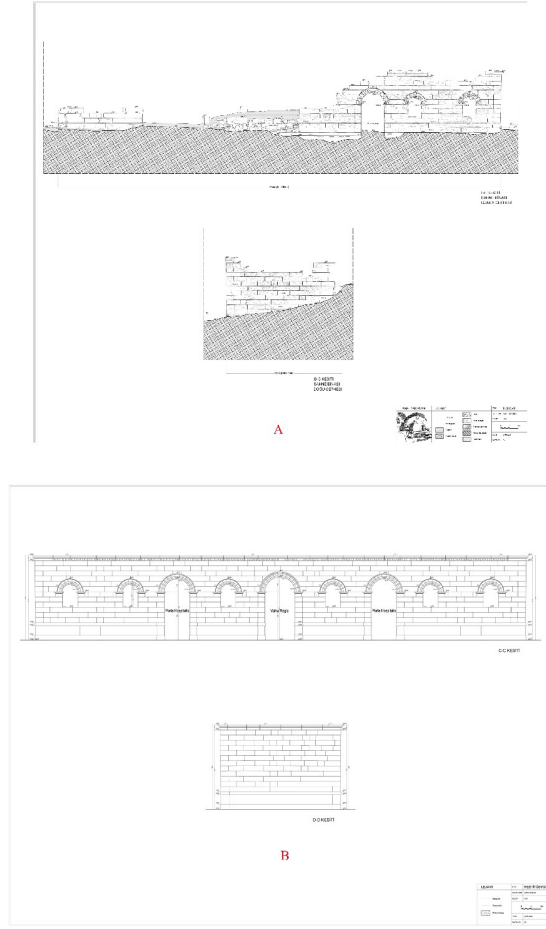

Fig. 11. Sahne binası rölöve ve restitüsyonu - Okan 2022

Fig. 12. Sahne binası pencere detayı.

Fig. 13. Nysa tiyatrosu, batı analemma ve vomitorium.

Fig. 14. Aigai tiyatrosu, vomitoriumda basamaklı beşik tonoz kullanımı.

Fig. 15. Aspendos tiyatrosu, kuzey aditus maximus arşivolt süslemesi.

Fig. 16. Limyra tiyatrosu, doğu ana-
lemmada niş kullanımı.

Fig. 17. Nikaia tiyatrosu, batı tribunale ulaşımı sağlayan merdiven.

Fig. 18. Nikaia tiyatrosu, batı tribunal.

Fig. 19. Nikaia tiyatrosu, batı aditus maximusa analemmandan girişi sağlayan kare planlı alan

Fig. 20. Tiyatroda bulunduğu belirtilen Geę Hellenistik Döneme ait kabartma - Okan 2022